

Андрій ФЕЛОНЮК (Львів)

ДВА ЛИСТИ ОМЕЛЯНА ПРИЦАКА ДО о. РОМАНА ЛУКАНЯ ВІД 1941 РОКУ

Минуло вже кілька років від смерті всесвітньо відомого українського вченого Омеляна Прицака (1919–2006). Зараз ми можемо констатувати збільшення зацікавлення цією особистістю. Окрім низки некрологів і пропам'ятних публікацій¹, частіше з'являються історіографічні дослідження творчості О. Прицака². Можемо констатувати, що після смерті історика розпочався новий етап переоцінки його наукової спадщини. У цьому контексті цілком доречним виглядає пошук і публікація документальних свідчень, які висвітлюють маловідомі сторінки наукових звершень і життя О. Прицака. Особливу цінність становлять документи, що стосуються раннього періоду його життя, у передвоєнний і воєнний час. Маловідомою залишається його діяльність у Науковому товаристві ім. Т. Шевченка другої половини 1930-х рр., праця на посаді вченого секретаря Львівського філіалу Інституту історії АН УРСР (1939–1940), навчання в аспірантурі під керівництвом акад. Агатангела Кримського (квітень–жовтень 1940 р.), перебування в окупованому Києві та Львові тощо³. До маловідомих періодів його життя слід віднести також службу у Червоній армії (листопад 1940 – перша половина 1941 рр.). Подані нижче два листи стосуються саме цього часу і висвітлюють у зна-

¹ *Ісаєвич Я.* Омелян Прицак: спогад про вченого і людину // Львівська газета. – Львів, 2006. – 23–25 червня. – № 111. – С. 4; *Гудзяк Б.* Про Вчителя // Критика. – К., 2006. – № 12. – С. 17–20; *Грабович Г.* Пам'яті Омеляна Прицака // Там само. – С. 19–21; *Галенко О.* Повернення Анахарсиса // Там само. – С. 15–16; [його ж]. Омелян Прицак // Український історичний журнал. – К., 2006. – № 4. – С. 225–227; *Гирич І.* Прицак Омелян Йосипович (1919–2006) // Український археографічний щорічник. – К., 2007. – Вип. 12. – С. 845–848.

² *Портнов А.* Омелян Прицак – історик модерної України // Україна модерна. Стандарти науки і академічне середовище. – К.; Львів, 2007. – Ч. 12 (1). – С. 137–148; *Гирич І.* Знакова стаття Омеляна Прицака // Там само. – С. 149–169.

³ Спогади О. Прицака про цей час див.: *Прицак О.* Про Агатангела Кримського. У 120-ті роковини народження // Україна: Наука і культура. – К., 1991. – Вип. 25. – С. 103–120; *його ж.* Мій шлях історика // Вісник АН України. – К., 1992. – № 3. – С. 52–65; *його ж.* Спогад про вчителя // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2001. – Вип. 8: Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві / Відп. ред. Я. Ісаєвич. – С. 562–566.

чній мірі умови перебування 22-річного О. Пріцака на військовій службі. Зрозуміло, що призов до радянської армії означав для нього закінчення спокійного наукового життя і початок важкого і непередбачуваного періоду, який закінчився потраплянням у німецький полон і втечею з нього у середині 1941 р.

Листи відклалися в особистому архіві о. Романа Луканя (1907–1943), який тепер зберігається у Центральному державному історичному архіві України у Львові⁴. Слід припустити, що це лише фрагмент листування між двома вченими у період перебування О. Пріцака на військовій службі, оскільки в них є свідчення про інші листи, які не збереглися.

Отець Роман (в миру Степан) Лукань – призабута постать української історичної науки 1930-х – початку 1940-х рр. Він уособлює особливе покоління українських істориків на Західній Україні у міжвоєнний період. Так би мовити, “втрачене покоління”, яке, зважаючи на тогочасні обставини (відсутність української державності, монополія поляків у наукових інституціях, ігнорування українських істориків тощо), не мало змоги повною мірою реалізувати себе як діячі національної науки і культури. Як наслідок такого становища: наявність великої рукописної спадщини, невідомої для сьогоdnішнього історика; обмаль відомостей про їхнє особисте і наукове життя. Монах-василіянин, архіваріус і бібліотекар у “Центральному василіяньському архіві і бібліотеці галицьких обителів св. Спаса”, дослідник історії Церкви (василіяньських монастирів, шкільництва), історик друкарства та преси, бібліограф, бібліофіл і музеолог, бібліотекар та архівіст, о. Р. Лукань трагічно загинув у листопаді 1943 р., так і не розкривши свого величезного наукового потенціалу⁵.

Як слідує з листів, о. Р. Лукань був другом О. Пріцака, чи не єдиним у Львові, на допомогу якого останній міг розраховувати у скрутну хвилину.

⁴ ЦДІА України у Львові. – Ф. 364: Лукань Степан-Роман (1907–1943). – Оп. 1. – Спр. 119. – Арк. 10–11зв., 13–13зв.

⁵ Див. некрологи: [Анонім.] о. Роман Лукань ЧСВВ // Львівські вісті. – Львів, 1943. – Ч. 275. – 30 листопада. – С. 2; [Анонім.] Остання дорога о. Романа Луканя ЧСВВ // Там само. – Ч. 277. – 2 грудня. – С. 2; *К-ий М.* Посмертна згадка. о. Роман Степан Лукань ЧСВВ // Краківські вісті. – Краків, 1943. – Ч. 272. – 3 грудня. – С. 5; *Крип’якевич І.* Пам’яті о. Романа Луканя // Там само. – Ч. 274. – 5 грудня. – С. 4; *Федорович М.* Пам’яті ченця-науковця (Над свіжою могилою о. Романа Луканя, ЧСВВ) // Там само. – Ч. 290. – 24 грудня. – С. 3; *Дорошенко В.* о. Роман Лукань // Наші дні. – Львів, 1944. – Ч. 2. – Лютий. – С. 12. *І. Крип’якевич* написав також короткий спогад про о. Р. Луканя, що знаходиться в архіві історика серед мемуарних рукописних нотаток про інших особистостей, з якими йому довелося зустрічатися. Див: Архів Івана Крип’якевича. Інвентарний опис / Упор. Я. Федорук. – К.; Львів, 2005. – С. 147–148 (Папка № 287: “Спогади про особи 1962. План видавництва 1941”). Сьогодні архів І. Крип’якевича зберігається у відділі рукописів Львівської національної наукової бібліотеки ім. В. Стефаника. Огляд життя і наукової діяльності о. Р. Луканя найповніше подав Олег Купчинський: *Купчинський О.* Роман-Степан Лукань // Вісник Наукового товариства ім. Шевченка. – Львів, 2003. – Ч. 29. – С. 27–30.

Очевидно, О. Пріцак познайомився з Луканем після свого переїзду до Львова на навчання у Львівському університеті восени 1936 р., бо вже від того часу перший часто відвідував василіянську бібліотеку по вул. Жовківській, 36, керівником і душею якої був о. Р. Лукань. Після встановлення радянської влади обидва працювали в одній установі – Львівському філіалі Інституту історії АН УРСР, яку очолив І. Крип'якевич. О. Пріцак – на посаді вченого секретаря, а о. Р. Лукань – бібліотекаря⁶, оскільки василіянська бібліотека стала основою інститутської з розміщенням у монастирі Св. Онуфрія, що було вдалим кроком І. Крип'якевича у справі її збереження за несприятливих умов радянської влади. У монастирі розмістився і львівський філіал інституту. О. Пріцак проживав у ньому з метою нагляду за інститутом. Через багато років він напише у спогадах: “Я отримав окрему келію, сусідню з келією о. Луканя, якого я називав жартома «большевицьким монахом»”⁷. Це сусідство, безперечно, лише сприяло зміцненню їхньої дружби.

Два листи важливі не лише як свідчення дружніх відносин між цими двома істориками, а й інформацією про умови проходження О. Пріцаком військової служби на півночі Росії в Кіровській області та в Україні у Білій Церкві, його важкий моральний стан, спричинений вимушеною відсутністю в Україні, неможливістю навчатися, вояцькою муштрою, браком часу для розумової праці. З першого листа, надісланого 9 січня 1941 р. з міста Слобідський, властиво, довідуємося про це, а також інші невтішні обставини його вояцького побуту: потребу в харчах, папері, літературі тощо. Другий лист, написаний у казармі під Білою Церквою протягом чотирьох днів – 20–23 квітня того ж року – має значно позитивніший відтінок. З нього довідуємося про задоволення О. Пріцака своїм поверненням до України. У ньому вміщено короткий опис чотириденного переїзду (10–14 квітня) від міста Слобідський до Білої Церкви. При читанні листа впадає у вічі схильність О. Пріцака порівнювати українські і російські реалії, проводити історичні паралелі.

Опубліковані листи є важливим свідченням раннього періоду життя О. Пріцака, проливають світло на період його служби у Червоній армії в кінці 1940 – першій половині 1941 рр. і пов'язані з нею життєві труднощі молодого історика, дружні взаємини з о. Р. Луканем. Оприлюднені матеріали також підтверджують тезу про розпорошеність джерельної бази дослідження знакової особистості в історії української науки і культури другої половини ХХ ст., якою був О. Пріцак.

Зберігаємо особливості авторського тексту, за винятком пунктуації, яку приводимо до норм сучасного правопису. Скорочення слів і втрачений текст (внаслідок механічного пошкодження аркуша) відтворюємо у квадратних дужках. Позначка // вказує на закінчення попереднього і початок наступного

⁶ Луцький О. Науково-організаційна і педагогічна діяльність І. П. Крип'якевича у вересні 1939 – червні 1941 рр. // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Вип. 8: Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві. – С. 791.

⁷ Пріцак О. Спогад про вчителя // Там само. – С. 564.

аркуша. Рідковживані та застарілі слова, написи, зроблені у листах о. Р. Луканем, а також виправлення й особливості розміщення тексту коментуємо у підрядкових примітках.

ДОКУМЕНТИ

№ 1

1941 р., 9 січня, м. Слобідський, Кіровська обл., РРФСР.

Лист Омеляна Прицака до о. Романа Луканя з проханням про пересилку харчів, книг, паперу, конвертів.

[арк. 10]. Дістав і відп[равив] 21/І 1941*

Слободской, 9/І 1941

Пізно-бо, пізно догадався я післати побажання своєму Дорогому Отцеві й Другові, але, як кажуть, “ліпше пізніше, чим ніколи” (це так лиш офіційно починаю: Отець хіба уявляють собі мої відносини і можливості мати хоч хвилинку часу). Отже, з нагоди Різдва Христового присилаю найщиріші побажання і з огляду на наближаючийся Новий Рік – не менчі побажання довгого, щасливого і для Чина та його історії корисного Віку, сотні тисяч бібліографічних карточок та не менче число рідких виданнів.

Заразом в мене до Отця одна “претенсія” (от знайшовся чи, радніше, знайшлося яйце та давай курку вчити), а саме, чому Отець про мене призабули. День в день із биттям серця очікую 12 години (тоді приносять пошту) і ... доводиться день в день відходити із розвіяними надіями, із огірченим серцем. Вже біля місяця, крім телеграми від Мами, не маю вістки // [арк. 10зв.] із Рідного Краю. А Отець хіба уявляють собі, що значить, живучи між чужими, такий довгий час ні одного слова від Рідних не почути!

Якщо б я не був так страшно перемучений військовими** зайняттями, якщо б мені в голові не шуміло, мов у якому сплині***, і якщо б врешті було в мене хоч декілька хвилин вільного часу, щоб думок скупити – я б дав належний образ мойого почування, моїх настроїв. А так не в силі цього зробити. Можу лише – і то з тяжким трудом – зіпшити цих декілька фраз і то так нездарно скомпонованих.

Прошу Отця! Прошу не гніватись не мене. Я хочу Отця турбовати декількома своїми справами. Дуже нерадо це роблю – знаю ж, що в Отця і без цього час на секунди почислений – але позаяк немає в мене нікого другого^{4*}, // [арк. 11] дозволю собі це зробити. До речі, осмілила мене відома не тільки мені услужність і вироzumілість Отця. Справи мої такі: в моїх умовинах неабияку роль відіграли б посилки харчу із дому. Я в цій справі переписувався з своєю Мамцею (вправді дещо конспіративно), а Мамця мені відписала, що ніяк пошта не приймає. Я розвідував в цій справі і дізнався, що до цього треба дозволу даного военкомату. З огляду на це, що я призивався у Львові – то таку довідку може мені вислати лише Шевченківський военкомат міста Львова (довідка ця – це потвердження, що мене призвали в армію і що для мене можна посилати пачок). Якщо б удалося дістати цю довідку, тоді б^{4*}

* Примітка рукою о. Р. Луканя.

** Після цього слова наступне закреслено.

*** У значенні: важкий, пригнічений стан; нудьга, хандра.

^{4*} Після цього слова наступне закреслено.

була можливість післати мені час від часу пачку. Мама моя післала б відповідну пачку до Львова, а зі Львова Отець були б ласкаві мені переслати. За це був би дуже а дуже вдячний. // [арк. 11зв.]

Слідуюче прохання було б – післати мені Кобзар Шевченка і що-небудь Коцюбинського. Не треба багато, бо в мене немає місця, де тримати. А дві книжечки. Крім цього, дещо паперу до писання (не маю на чім вже не тільки листа, але взагалі що-небудь записати, а в нашому місті дуже важко за папером).

Дальше, якщо б можна ще турбувати, то просив би ще декілька конвертів.

На цім мій потік проханнів закінчую і згору дякую за їх виповнення.

Кінчаючи листа, прошу дуже не забувати за мене та засилаю щирий сердечний привіт і поздоровляю і гарячо цілую

[Підпис О. Прицака].

Р. S. Прошу передати мій поклін усім Високопреподобним Отцям і Шановним Співробітникам Інститута.

Р. S. 2. Згаданих в Отця листі грошей поки я не одержав.

Моя адреса: РСФСР, Кировская область
город Слободской
пошт[овый] ящик 91/1
Омеляну Прицаку

Що з ор[ієнталістом]. Завалинським?*. Якщо б в Отця були вістки або адреса його, то просив би переслати, я в Київ писав**.

ЦДІА України у Львові. – Ф. 364. – Оп. 1. – Спр. 119. – Арк. 10–11зв. Оригінал. Рукопис. Автограф О. Прицака.

№ 2

1941 р., 20–23 квітня, м. Біла Церква, Київська обл., УРСР.

Опис О. Прицаком свого переїзду до Білої Церкви, побуту в казармах та враження від міста.

[арк. 13]

Біла Церква, 20/IV 1941

Відп[равив] 7.V.1941***

Христос Воскрес!

Дорогий Отче!

Перш усього пересилаю найщиріші побажання з празником Воскресіння Христа і прошу передати такі ж й усім Всечеснішим Отцям. Правда, дещо за-

* Завалинський Євген (1911–не раніше 1975) – український сходознавець, дослідник турецьких джерел у питанні історії України і Польщі. Докторат здобув у Львівському університеті (1936 р.). З 1938 р. член Польського сходознавчого товариства. У 1948 р. співробітник Інституту східних живих мов у Парижі. Від 1949 р. проживав у Мельбурні (Австралія). Дійсний член Наукового товариства ім. Т. Шевченка (1975 р.). Див.: Завалинський Євген // Енциклопедія української діаспори: У 7 т. / Гол. ред. В. Маркус. – К.; Нью-Йорк; Чикаго; Мельборн, 1995. – Т. 4: Австралія–Азія–Африка. – С. 82.

** Рядок такого змісту дописаний О. Прицаком горизонтально до тексту останньої сторінки листа, через відсутність місця.

*** Примітка рукою о. Р. Луканя.

пізнився я із своїми побажаннями – та це вже моя теперішня судьба, що час не залежить від мене.

В останніх днях зайшла велика переміна, а саме покинув я сніжну північ та переїхав в Рідну Україну. Сам переїзд був назагал приємний – якщо не звертати уваги на різні “пережитки”, як чистота, свіжий воздух і т. д. Поїзд, над всякі сподівання, перебув дорогу із Слободського в Білу Церкву за 4 доби і декілька годин (вечером 10/IV виїхали і нічку 14 прибули на місце). По дорозі обминали ми великі міста як, пр[иміром], Москву, Київ і об’їздили їх із різних оглядів. За всю дорогу з великим інтересом оглядав я лише Володимир над Клязьмою, колишню столицю Московії. Остались там залишки укріплень та церкви із золотими банями. Коли їх оглядав, рефлексивно пригадав собі обідрані верхи Золотоверхого...*

Спеціально приглядався я, як краєвид Московії переходить в Україну. Дуже ярко цей перехід дається заобсервувати**.

Темні, дикі соснові ліси – переминюються в поля, де лише де-не-де видно острови дерев. Появляється тополя, береза, овочеві*** дерева (особливо на Москалів, що не побували в Україні, велике вражіння викликувала наша тополя, яку вони спочатку кипарисом називали). Дикі дрібні московські села із кількох дерев’яних хаток, одна при одній (без жодних господарських будинків), переминюються у величезні чисті українські села, із всякими забудованнями. Хати муровані, або ліп’янки. Ах, як приємно було побачити вперше від півроку українську солом’яну стріху!! // [арк. 13зв.]

[Я] живу, як сказав – в Білій Церкві.

Казарми розположені на 5 км від міста при Фастівській [дорозі]. Це комплекс великих будівель із різними прибудовами та [e]гзецірними полями^{4*}. Наразі в нас велика тіснота. В одній – хоч і великій – кімнаті живе біля 300 осіб. Та, на щастя, зайняття всі надворі. Пишу на щастя, але це не цілком в точнім цього слова розумінні. Хоч в нас уважається, що вже друга фаза весни (першої я цього року не бачив, із зими північної прямо в нашу весну приїхав), то дуже часто бувають зимні вітри та дощі, так що займатись надворі не так приємно. Бував я вже два рази в городі Біла Церква – розуміється, “строєм”. Само місто нічого собі. Цілком нагадує собою перше-ліпше провінціональне місто Західної України, пр[иміром], Тернопіль, Перемишль, Стрий. Такий же розклад будівель міста, такі і самі будівлі – таке саме число “вибраного народу”^{5*}. Присутність останніх додатньо впливає на торгівлю. По вулицям видно різні лавки чи вози із цукорками, мороженим і другими булками – чого в московських містечках ніяк не можна знайти. По склепах^{6*} – а їх багато – немає черги: хліб несуть люди із склепів білий. Це мене дуже приємно здивувало. На півночі за кожною дрібничкою величезна черга. А про це, яка черга за препоганим чорним хлібом, то й згадувати неприємно. Дійсно стаханівська. Місто тоне в садах. Будівлі і хати хоч дещо занедбані і не видно нових (крім державних установ), забудовано назагал роблять незле вражіння. В нас зараз гарячкові при-

* Після цього речення наступне з абзацу закреслено.

** Побачити, спостерегти.

*** Тобто плодові (від *owoc* (пол.) – плід).

4* Плацями для військових вправ.

5* Євреїв.

6* Крамницях.

готування святкувати 1 травня. Часу обмаль. Листа пишу 4 дні. Аж сьогодні 23/IV вечером – думаю, закінчу.

Прошу конечно до мене писати.

Прикро було святкувати Великдень в військовому оточенні.

Дещо хворів на жолудок і нога боліла в останніх місяцях.

Прошу поздоровити сердечно й передати найщиріші побажання всім Всечеснішим Отцям. Дуже хотіло б ся мені кожному зокрема написати – обставини проти мене.

Здоровлю і щиро цілую.

[Підпис О. Прицака].

P. S. Прошу поздоровити працівників Інституту і написати мені про науково-видавничий рух в нас.

ЦДІА України у Львові. – Ф. 364. – Оп. 1. – Спр. 119. – Арк. 13–13зв. Оригінал. Рукопис. Автограф О. Прицака.

Андрій Фелонюк (Львів). Два листи Омеляна Прицака до о. Романа Луканя від 1941 року.

Публікація містить два листи Омеляна Прицака до малознаного історика греко-католицької церкви о. Романа Луканя. У них є цінна інформація, яка проливає світло на досі маловивчений період життя О. Прицака – військову службу на Півночі Росії у листопаді 1940 – першій половині 1941 рр. (м. Слобідське, Кіровська обл.) та Україні (м. Біла Церква). Листи передають важкий моральний стан вченого, спричинений вимушеною відсутністю в Україні, неможливістю навчатися, військовою муштрою, нестачею часу для інтелектуальної праці, а також засвідчують дружні взаємини з о. Луканем.

Ключові слова: військова служба, Омелян Прицак, о. Роман Лукань, Біла Церква.

Андрей Фелонюк (Львов). Два письма Омеляна Прицака к о. Роману Луканю за 1941 год.

Публикация содержит два письма Омеляна Прицака к малоизвестному историку греко-католической церкви о. Роману Луканю. В них содержится ценная информация, которая проливает свет на малоизученный период жизни О. Прицака – воинскую службу в ноябре 1940 – первой половине 1941 г. на Севере России (г. Слободской, Кировская обл.) и Украине (г. Белая Церковь). Письма передают сложное нравственное состояние О. Прицака, вызванное вынужденным отсутствием в Украине, невозможностью обучаться, армейской муштрой, недостатком времени для интеллектуального труда, а также свидетельствуют о дружеских отношениях с о. Луканем.

Ключевые слова: воинская служба, Омелян Прицак, о. Роман Лукань, Белая Церковь.

Andrii Feloniuk (Lviv). Two Letters of Omelian Pritsak to Father Roman Lukan' (1941).

The publication contains two letters dated 1941 by Omelian Pritsak to Father Roman Lukan', a little-known historian of the Ukrainian Greek-Catholic Church. They comprise valuable information which casts light on the yet unknown period of Pritsak's life such as his military service in the Northern Russia town of Slobodskoi, Kirov region, and in Ukraine, in Bila Tserkva, in November 1940 and first half of 1941. The letters reveal Pritsak's deep moral crisis caused by his forced absence in Ukraine, impossibility for study, military regimentation, and lack of time for intellectual work. They also testify to his friendly relations with Father Roman Lukan'.

Key words: military service, Omelian Pritsak, Father Roman Lukan', Bila Tserkva.